

Prethodno priopćenje
Primljeno: 19. veljače 2015.

Paradoks, kontroverza i nacionalno samoodređenje

ERIKA HARRIS

Sveučilište u Liverpoolu

Sažetak

Polazište ovog članka je u tvrdnji da doktrina narodnog samoodređenja i dalje ostaje jedna od najparadoksalnijih, najkontroverznijih, ali istodobno i najuspješnijih doktrina, koja i dalje u velikoj mjeri doprinosi oblikovanju postojećeg međunarodnog sustava nacionalnih država. U članku se tvrdi da je ta doktrina, čija je namjera bila da sačuva mir i ljudsko dostojanstvo, uvijek bila u samom srcu mnogih sukoba. Ovaj članak analizira paradokse i kontroverze koji su sadržani u toj doktrini, počevši od napetosti između univerzalnosti doktrine narodnog samoodređenja s jedne, i posebnosti nekog konkretnog zahtjeva za narodno samoodređenje neke nacionalne grupe s druge strane. Ti paradoksi i kontroverze odnose se na širok spektar pitanja: od političkih izazova i pitanja legitimnosti same nacionalne države, koja se na taj način stvara, do činjenice da je doktrina narodnog samoodređenja zapravo stvar međunarodne politike, a ne tek puko unutarnje, tj. nacionalno pitanje. Ne odbacujemo samu doktrinu samoodređenja, nego zaključujemo – u zadnjem (devetom) paradoksu – da se njena uspješnost ili neuspješnost ne smije mjeriti brojem država koje su nastale na taj način, nego u kojoj je mjeri ona uspješna u pretvaranju postojećih država u “sigurne kuće” za sve jasnije definirane nacionalne grupe.

Ključne riječi: nacionalno samoodređenje, politička legitimnost, nacionalna država, etnička skupina, etnicitet

Uvod

Prošlo je gotovo stotinu godina od kraja Prvog svjetskog rata i poslijeratnih mirovnih pregovora koji su mu uslijedili. Temelji tog “novog” međunarodnog poretka zacrtani su u prosincu 1918. u programu 14 točaka predsjednika Woodrowa Wilsona, u kojem su nezavisnost, nacionalnost i samoodređenje naroda Austro-Ugarske, turskih i neturskih naroda starog Otomanskog Carstva, naroda balkanskih država, Belgije, Italije i Poljske igrali iznimno značajnu ulogu. Samoodređenje nacija onda i sada “čini etnicitet krajnjom mjerom političke legitimnosti, držeći da bilo koji

samodiferencirajući [*self-differentiating*] narod, jednostavno zato jer je narod, ima pravo da vlada sobom ukoliko to želi”.¹ U velikom pomicanju granica, moći i utjecaja rođene su mnoge nove države; neke su jednostavno određene položajem, druge su bile odgovor na dugotrajne nacionalne borbe njihovih dominantnih nacija, ali većina ih je sadržavala više etničkih skupina.

Pokušavajući “spasiti buduće naraštaje od pošasti rata”, Povelja UN-a iz 1945. je zacementirala univerzalno prihvaćanje te doktrine. Ona poziva svoje članove “da razvijaju prijateljske odnose između nacija na temelju poštovanja prema doktrini jednakih prava i samoodređenja naroda” (Članak 1.2). Nedugo zatim, pustošenje Drugog svjetskog rata je isto tako dovelo do stvaranja organizacije koja će kasnije postati poznata kao Europska unija. U tradiciji Kantova “vječna mira”,² ova unija demokratskih država trebala je nadići nacionalizam država i učiniti “rat nezamislivim” (Schumanova deklaracija, svibanj 1950.). Ali ovaj princip nikad nije uspio zasjeniti važnost doktrine nacionalnog samoodređenja koja je kroz 20. stoljeće nastavila poticati etničke nacije i manjine da preispituju svoj položaj unutar država i validnost njihovih granica. Obdarena demokratskim potiskom u obliku narodnog prava na samoupravu, doktrina koja je namjeravala okončati sukobe postala je jedan od čimbenika koji najviše doprinosi sukobima u svijetu.

Ratom pogođeno 20. stoljeće završilo je padom komunizma u Europi. Dok se rigidni istočno-zapadni ideološki zid raspadao, nacija i njeno samoodređenje izdignuli su se kao pobjednici demokratske tranzicije, dok su se sve tri federacije vođene komunističkim partijama – Sovjetski Savez, Jugoslavija i Čehoslovačka – raspale. Nacionalna solidarnost je osnažila i povela te političke promjene, od političke apatije prema novom i dostojanstvenijem socijalnom poretku u kojem će osobne i kolektivne aspiracije naroda i njihovih domovina napokon biti ispunjene. Ali novo postkomunističko nacionalno samoodređenje nosilo je u sebi isti stari nacionalizam utemeljen na etnicitetu, tj. na krvi-jeziku-religiji-kulturi, što je nacionalizam dovelo na loš glas nakon Drugog svjetskog rata. Rat u Jugoslaviji šokirao je svijet i doveo do shvaćanja da nacionalno samoodređenje nije demokratizirajuća doktrina rezervirana za bivše kolonije u Aziji i Africi, već duboko europska doktrina, kao što je bila i u 19. stoljeću kad su nastali prvi nacionalni pokreti. Usred oštrog sukoba, veliki etnički mozaik koji je činio Jugoslaviju bio je ponovno posložen u nove manje etničke mozaike država-sljednica.

U 2014. rat je opet prisutan u Europi i na njenim granicama. U bitci za istočnu Ukrajinu zapravo se radi o pitanju granica starog Ruskog Carstva i moći nove

¹ Walker Connor (1972), ‘Nation-Building or Nation-destroying?’, *World Politics*, 24:3, str. 319-355, str. 331.

² Immanuel Kant (1991), *Political Writings*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rusije, uvijenom u jezik prava na samoodređenje etničkih Rusa unutar Ukrajine. Bliskoistočne zemlje kao što su Irak, Sirija i Palestina uključene su u oštre regionalne sukobe; osnivanje Izraela se može povezati s europskim antisemitizmom koji je kulminirao u ekscesima njemačkih rasnih i teritorijalnih politika. Ovi se sadašnji ratovi ne vode između suverenih država. Oni su identitetski građanski ratovi s ogromnim humanitarnim dilemama i s dalekosežnim posljedicama za posthladnoratovski međunarodni poredak. Ti ratovi uključuju borbe za teritorije koji su ostali iza multietničkih carstva koja su se sukobila prije stotinu godina i između njihovih država-sljednica. Čini se da je svaka promjena međunarodnog poretka praćena osporavanjem granica, nestankom starih i nastankom novih država, te posljedičnom promjenom manjinskog u većinski status, i obratno.

Doktrina nacionalnog samoodređenja sama po sebi nije ni loša ni dobra. Njezin karakter ovisi o utjecaju koji ima na ljude i njihove regije. Može biti mirna ili nasilna, ali nikad nije bez posljedica. Polazište ovog članka je da doktrina nacionalnog samoodređenja ostaje jedna od najparadoksalnijih, najosporavanijih, ali i najuspješnijih doktrina te da je uvelike doprinijela povijesti i oblikovala naš moderni svijet. Ako se zapitamo zašto, možemo to objasniti velikim brojem međusobno povezanih paradoksa sadržanih u samoj doktrini. Ti su paradoksi fokus diskusije koja slijedi.

1. Općenita tvrdnja o konkretnom narodu

Nacija je važan politički igrač. Predsjednik Wilson nije izmislio doktrinu nacionalnog samoodređenja; ona je bila, te i dalje jest, norma duboko utkana u modernu demokratsku misao, a njen trag može se pratiti sve do prosvjetiteljstva s ranim pojmom demokratskog i političkim konceptom "nacije". Deklaracija o pravima čovjeka i građanina koju je iznjedrila Francuska revolucija jasno navodi kako "princip suvereniteta u suštini prebiva u naciji" i kako "niti jedno tijelo ili pojedinac ne može vršiti bilo koji oblik vlasti koji eksplicitno ne proizlazi iz nje". "Ona" (nacija) nije podrazumijevala partikularnu kulturalnu zajednicu, već prije svega zajednicu građana koji dijele politički interes, u ovom slučaju emancipaciju od starog režima opresije, razvlaštenja i podanički ponižavajuće, umjesto građanske egzistencije.

Kad Škotska traži nezavisnost od Ujedinjenog Kraljevstva, čija je sastavna i vrlo doprinosna jedinica (uz svoj parlament od 1997), teško da je razlog tome opresija, razvlaštenje ili nedostatak političkih i civilnih prava. Termin škotski narod obilježava britanske građane koji ipak posjeduju posebne diferencirajuće kvalitete – oni su Škoti, žive na teritoriju koji je povijesno obilježen granicom (koja se kroz povijest pomicala nekoliko milja gore i dolje, zapadno i istočno), imaju određeni naglasak, imaju svoju vlastitu povijest koja je prethodila onoj koju dijele s ostatkom Ujedinjenog Kraljevstva posljednjih tri stotine godina i imaju neke različite tradicije.

Jezik svih nacionalnih pokreta za samoodređenje i njihovih vođa ukorijenjen je u “različitosti”, ali nikakva povijesna ni kulturna baština ne mogu dati “naciji” vlast ako nije izražena u političkim pojmovima i podržana legitimnošću koja počiva na slobodi “naroda” – da bira svoju vladu, da odlučuje za sebe, da kontrolira svoju sudbinu i drugo, kako poprilično uzak repertoar retorike nacionalnog samoodređenja tvrdi. *Prvi paradoks nacionalne (nacionalističke) retorike je da bez obzira na svu autentičnost, različitost i partikularnost naroda, bez obzira na njihovu lokaciju i okolnosti, svi nacionalisti govore jednako.* Pravo na biranje vlastite vlasti univerzalna je tvrdnja koja je uvelike odijeljena od razine političke opresije, ekonomskog dispariteta, pa čak i od jedinstvenosti samoodređene nacije, kao što to ilustrira škotski slučaj.

Namjera ovog teksta nije raspravljati o škotskoj nezavisnosti, ali činjenica da se ovaj pokret događa u zapadnoj Europi (i pomno ga promatra Katalonija kao dio kvazifederativne Španjolske) značajan je jer ne postoje posebni vanjski pritisci na Škotsku niti se ovo događa kao posljedica bilo kakva smanjenja prava škotskog naroda (ako se zanemari generalni nedostatak potpore Škota prevlasti Konzervativne stranke u Ujedinjenom Kraljevstvu). U vrijeme pisanja ovog teksta, ankete poduzete samo tjedan dana prije škotskog referenduma pokazivale su da “Da” glas (za nezavisnost) dobiva na zamahu puno brže od “Ne” (“Bolje zajedno”) kampanje, te da je razlika u potpori između njih dvije gotovo nestala.³ Do tada vrlo mlaka “Ne” kampanja bila je smetena ovim iznenadnim valom želje za nezavisnošću usprkos financijskim tržištima i Europskoj uniji koja je pokazala jasno negodovanje idejom nezavisne Škotske. “Ne” kampanja je ponudila ustavne promjene koje bi ojačale škotski parlament u zasad neodređenom obliku bliskom federalnom aranžmanu.

Škotska nacionalna stranka koja je vodila “Da” kampanju odgovorila je tvrdeći kako je ova ponuda fragmentarna, podcjenjivačka i patronizirajuća. Čini se da niti jedna ponuda nije dovoljno dobra jednom kad nacionalno samoodređenje postane realna politička mogućnost. Tenkovi se ne skupljaju na škotskim granicama, ne postoji egzistencijalna prijetnja Škotskoj ili Ujedinjenom Kraljevstvu, te u sjećanju već mnogih generacija nije bilo krvavog sukoba protiv Škota. Pa ipak, nezavisnost je osvojila srca značajnog broja škotske populacije. Ova strast možda neće Ujedinjeno Kraljevstvo dovesti do raspada, ali će zasigurno zauvijek promijeniti vezu između Edinburgha i Londona.

Zasigurno nas ne treba podsjećati kako su kroz povijest neke od najgorih nepravdi bile izvršene u ime “nacije” i kako je danas i dalje tako, što je razlog zbog

³ Ne – 39%, Da – 38%, 13% neodlučnih koji su ključni za pobjedu jedne ili druge strane. Severin Carrell i Patrick Wintour, ‘Scottish Independence: No camp sends for Gordon Brown as polls tighten’, <http://www.theguardian.com/politics/2014/sep/08/fgordon-brown-leads-scottish-labour-drive-rescue-no-campaign>, *The Guardian*, 9. rujna 2014. (pristupljeno 9. rujna 2014).

čega nacionalizam ima lošu reputaciju. Sve nas, uključujući i aktiviste “Ne” kampa-nje, treba podsjetiti na moć nacionalizma, koju se može sumirati jednostavnim prin-cipom da “političke i nacionalne jedinice trebaju biti podudarne”.⁴ Ovaj rad ne želi ulaziti u širok i zamršen problem o prirodi te podudarnosti, pa ni u to što sačinjava legitimnu nacionalnu jedinicu. Postoji previše definicija nacija i previše toga se na-pisalo o tome kako su nacije nastale i kako se održavaju. Nacije jesu neopipljive, ali su zajednice zajedničkih karakteristika koje se mogu objektivno promatrati, kao što su teritorij, jezik, povijest, ekonomija, politika i kultura, ali to ne bi bilo dovolj-no da povede doktrinu nacionalnog samoodređenja kroz mnoge političke prepreke, opasnosti, nesigurnosti i racionalne protuargumente.

Nacije postoje i održane su svojom sposobnošću da izazovu solidarnost i emo-cionalnu privrženost. Proizvodnja ovih kolektivnih identiteta kulturalne i povijesne posebnosti, koji si pridaju pravo, pa čak i moralni autoritet da postoje kao zasebna politička i teritorijalna jedinica, predstavlja uspjeh nacionalizma u svijetu nacional-nih država (što je od toga nastalo prvo, posebno je pitanje i nije relevantno za ovu raspravu) koji počiva na doktrini nacionalnog samoodređenja. Rastuća snaga “Da” kampanje zato ne bi trebala biti iznenađenje, nacionalisti su više od bilo kojih dru-gih ideologa uvijek shvaćali da je “partikularnost moćna univerzalnost”.⁵

2. Samoodređujuća (ne)nacionalna država

U središtu ovog odjeljka je *drugi paradoks* doktrine nacionalnog samoodređenja: *ona stvara države, ali je također odgovorna za najveće izazove pred nacionalnom državom, prvenstveno u pogledu političkog jedinstva države s jedne strane i legi-timnosti te države sa stanovišta netitularnih etniciteta s druge*. Doktrina nacional-nog samoodređenja zahtijeva političku jedinicu, po mogućnosti u što većoj mjeri nezavisnu, a u konačnici je najpoželjnija nacionalna država. Kao što su neki auto-ri primijetili, mnogo toga počiva na spojnici u izrazu *nation-state*, kojom se vrlo bezazleno spajaju dvije fundamentalne političke kategorije: nacija i država. Kao dobra ilustracija važnosti ove spojnice može poslužiti “*hyphen affair*” u postkomu-nističkoj Čehoslovačkoj, gdje su se češko-slovački odnosi nakon sedam desetljeća mirne konzistencije, suradnje, ali i izdaja i međusobnih optužbi, nepopravljivo po-goršali, te u krajnjoj liniji doveli do konačnog raspada zemlje 1993. godine. Neki su slovački krugovi tvrdili kako novo ime postkomunističke zemlje ne bi trebalo biti Čehoslovačka Republika, već Čeho-Slovačka Republika. Iako se ovo pitanje neki-ma činilo trivijalno, “ne radi se o spojnici, već o imenu, simbolu nacije koja ne želi

⁴ Ernest Gellner (1994 [1983]), *Nations and Nationalism*, str. 1.

⁵ Michael Hardt i Antonio Negri (*Empire*, 2000, str. 105).

ostati bezimena i bez identiteta”, napisao je jedan slovački novinar s velikim osjećajem ogorčenja prema Česima koji su “bili umorni” od slovačkog pitanja.

Ime države nije trivijalno pitanje, činjenica je da je nacionalna država po definiciji konstituirana za dobrobit određene etnonacionalne grupe⁶ i da njezino ime navješćuje političku zajednicu koja posjeduje i vrši suverenitet nad svojim teritorijem. U ovom trenutku dobro bi bilo naglasiti da gotovo pa ne postoje prave nacionalne države (sačinjene od određene nacionalne grupe i za nju) i da je spajanje nacije i države u koncept nacionalne države zasjenilo očiglednu činjenicu da nacija i država nisu ista stvar. Da jesu, Čehoslovačka se vjerojatno ne bi rascijepila u dvije države-sljednice i svijet bi bio pošteđen mnogih sukoba oko nacionalnog samoodređenja koji su doveli u pitanje opstanak postojećih država (primjerice Jugoslavija, Izrael – Palestina, Sudan, Sjeverna Irska, Kurdi rasprostranjeni na području Iraka, Turske i Sirije, Tamili u Šri Lanki, Čečenija, takozvani “zamrznuti” sukobi u Zapadnoj Sahari, Abhaziji, vjerojatno u budućoj istočnoj Ukrajini i mnogi drugi).

Država je pravni koncept koji opisuje omeđeni teritorij i označava agregaciju političkih i administrativnih institucija. Kod nacije je, s druge strane, riječ o zajedničkoj kulturi, povijesti i posjedovanju ili tvrdnji o posjedovanju vlastite domovine i korištenju političkih prava u njoj. Razlika između etničke grupe i nacije može biti ponešto zamućena, ali etničke grupe jesu kulturalne zajednice vezane zajedničkim precima i nisu nužno povezane s neakvom pravno-državnom strukturom, kao što to pokazuje sve veća uloga dijaspora (primjerice u sukobu u istočnoj Ukrajini). Produžetak ovog krucijalnog razlikovanja između nacije i države dva su važna politička procesa kojima nacionalna država postaje konsolidirana. Izgradnja nacije je hotimičan trud da se izgradi sveobuhvatni kolektivni identitet koji pokušava povezati političku zajednicu na smislen način. Fokus je na izgradnji nacionalnog narativa koji se ponajviše temelji na povijesti, literaturi i različitim kulturnim tradicijama. Izgradnja države treba biti komplementaran projekt koji cilja na stvaranje političke zajednice građana, ostvarivanje socijalne kohezije i odanost državnim institucijama.

Očigledno je da ništa od toga nije bitno kad postoji podudarnost između političke zajednice građana i kulturalnih nacija, ali to nije stvarnost većine država. Na istome tragu je i pomalo začuđujuća izjava Umuta Özkirimlija da “nacionalisti nemaju državu”⁷ jer ne postoji podudarnost između nacije i države, niti partikularnost nacije jer su, kao što je već navedeno, sve tvrdnje “graditelja nacija” jednake, bez obzira na naciju. Ovo je, naravno, vrlo pretjerana tvrdnja koja ipak uspijeva izraziti da san o jedinstvenoj naciji koja kontrolira svoju državu i sudbinu nikad

⁶ Tomis Kapitan (2006), “National Self-Determination and International Order”, *The Monist* 89:2, str. 356-370, dostupno na <http://www.niu.edu/kapitan/pdf/Self-DeterminationandInternationalOrder.pdf> (pristupljeno 9. rujna 2014.).

⁷ Umut Özkirimli (2005), str. 1-2.

ne može biti u potpunosti ispunjen. Većina država ima tendenciju da budu nenaacionalne države, dom jednoj temeljnoj nacionalnoj grupi koju se prepoznaje ili koja sebe shvaća kao legitimnog “vlasnika” države i s određenim brojem drugih etničkih grupa koje su poznatije pod terminom manjine (gdje se kulturna i politička nacija ne preklapaju).

Ovo ipak ne zaustavlja “graditelje nacije” od ostvarivanja sna o homogenosti. Sve države, a posebice nove, “krive” su za politiku nacionalne homogenizacije. Ove politike variraju od blagih do žestokih pokušaja prilagođavanja državne moći i njenih kulturnih i obrazovnih institucija različitim zahtjevima za akomodacijom manjina. Cjelokupna debata o etničkom ili građanskom nacionalizmu (te implicitno više ili manje demokratskim zemljama) zapravo je ukorijenjena u intenzitetu homogenizirajućih politika ili, iz pozitivnije perspektive, razine do koje se neka država uspije prilagoditi tom trendu.

Nadogradnja prethodno spomenutog drugog paradoksa doktrine nacionalnog samoodređenja koja stvara države, ali istovremeno potiče njihovo propitivanje, tenzija je između nacije i procesa izgradnje države. Dok se prvi pojam nalazi unutar nacionalističkog područja jedinstva i identiteta nacije, drugi pojam se nalazi u području demokratskih politika. Budući da nitko nije rođen mašući zastavom, nacionalni identiteti se usvajaju učenjem, a nacionalni narativi su konstruirani u svrhu promicanja jedinstva i održanja kulture koja je procijenjena dovoljno vrijednom da bi ju se zaštitilo od strane države. Nacije ne traže nacionalno samoodređenje nizašto: povijesno postoje dobri razlozi za pretpostavku da neka kultura najbolje može biti zaštićena u vlastitoj državi, što vrijedi i za političku budućnost. Ipak, država mora proći određene procese kao što su pisanje ustava, odluka o politikama građanstva, pronalaženje pozicije u međunarodnoj zajednici, odluka o vanjskopoličkim ciljevima i o tome kakva država općenito želi biti. Ovi procesi izgradnje države koji se u našem svijetu ubrzanog protoka ideja, ljudi i promjena granica učestalo događaju istovremeno s procesom izgradnje nacije, često su prijeteći za manjine i za susjedne države. Ova činjenica predstavlja izazov za državu, a time i samoodređujuću naciju, koja je najčešće zapravo samoodređujuća etnička grupa.

Ne postoji rješenje ove zagonetke. Intenzivna izgradnja nacija potkopava izgradnju države i *vice versa*. Doktrina nacionalnog samoodređenja obuhvaća oba procesa, bez izražavanja sklonosti prema jednome ili drugome. Promotрили smo sukob u istodobnosti ovih procesa u novim postkomunističkim demokracijama, gdje je nastajuća demokracija beziznimno bila svladana novinama nezavisnosti i intenzitetom izgradnje nacije. Nastavljajući s temom paradoksa sadržanih unutar doktrine nacionalnog samoodređenja, tako smo došli do *trećeg paradoksa koji se tiče demokratskih implikacija ove doktrine koja može imati vrlo nedemokratske rezultate za sve one kojima nije, u konkretnom slučaju, bila namijenjena*.

3. Nacionalno samoodređenje u međunarodnom kontekstu

Naš dosadašnji argument mogli bismo sažeti na sljedeći način. Doktrina nacionalnog samoodređenja je univerzalno prihvaćena, unatoč činjenici da počiva na posebnosti-ma određene nacionalne grupe koja želi svoju nacionalnu državu čije će institucije, zakoni i politike reflektirati kulturu te grupe i favorizirati njezine interese.⁸ Ipak, nacionalno samoodređenje se odnosi na područje ljudskog dostojanstva i političke legitimnosti. No ovdje se pojavljuje tamna sjena jer su samoodređujući suvereni narodi određeni svojom kulturalnom osobitošću i nacionalizmom, koji je pokretačka snaga pokreta za nacionalno samoodređenje. Sve navedeno sugerira da univerzalni demokratski princip nacionalnog samoodređenja u sebi sadržava mnoge proturječnosti.

Te proturječnosti postaju još očitije kad se promatra međunarodni sustav koji počiva na suverenim nacionalnim državama, od kojih su mnoge nastale kao rezultat pokreta za nacionalno samoodređenje. Iako je nacionalnost prihvaćena kao normalna karakteristika našeg međunarodnog sustava, ona je vrlo problematična. Za to postoje dva očita razloga koji nas dovode do dva daljnja paradoksa (četvrti i peti) na našem popisu. *Biti (međunarodno) priznata politička nacija prije je iznimka nego pravilo*, kao što pokazuje iznenađujuće mali broj (ispod 200) službeno priznatih država i članica UN-a. Najveća privlačnost doktrine nacionalnog samoodređenja leži u ideji da država garantira određeni stupanj kontrole nad sudbinom nacije, ali ne postoje kvalificirajuće klauzule u programu nacionalnog samoodređenja o mogućnostima države da postane disfunkcionalna ili autoritarna. Niti nacionalno samoodređenje sadrži upozorenje o tome da odcjepljenje možda neće donijeti prosperitet, a kamoli demokraciju. Konačno, ta ideja ne daje upute nacionalnim vođama o tome što se od njih očekuje unutar države ili u međunarodnoj zajednici. *Doktrina nacionalnog samoodređenja u svojoj jednostavnosti ne odgovara složenosti implementacije i nepredvidljivostima rezultata; ne predstavlja čak ni zaštitu od kršenja ljudskih prava koja bi trebala štiti.* Kao primjere možemo navesti odnedavno samostalni Južni Sudan sa svojim narodom koji je dugo patio u građanskom ratu, disfunkcionalnu Somaliju, kontinuirani sukob između Izraela i Palestine i druge.

Jednako je zbunjujuća selektivnost međunarodne zajednice u prihvaćanju samoodređenja etnonacionalnih grupa. Borba za nezavisnost Kosova smatrana je pravednom zbog srpskog ugnjetavanja, pa je srpski suverenitet nad područjem mogao biti stavljen na stranu. Ali slična situacija na različitoj lokaciji, primjerice na Bliskom istoku (izraelsko-palestinski sukob) ne slijedi jednaku logiku. Pitanje koje se postavlja je: Koji narod i pod kojim uvjetima ima pravo da se prizna njegova bitka za samoodređenje?

⁸ Kapitan (2006), str. 11.

Konačno, doktrina nacionalnog samoodređenja sadržana u Povelji UN-a ima potencijal da potkopa samu povelju iz koje samoodređenje crpi svoju normativnu snagu. Jer dok se Poveljom UN obvezuje da će “održavati mir i sigurnost... i poduzeti učinkovite kolektivne mjere za prevenciju i uklanjanje prijetnji miru (Članak 1.1)”⁹, doktrina nacionalnog samoodređenja zahtijeva secesiju koja može zaprijetiti, te najčešće i zaprijeti, suverenitetu država na čemu počiva međunarodni sustav mira i sigurnosti.

Iako doktrina nacionalnog samoodređenja ima snažnu moralnu dimenziju, ona nameće velike pravne i institucionalne izazove. Prvi je razlog činjenica da ne postoji definicija “naroda” u međunarodnom pravu koja se sukladno pojmovnom preklapanju pojmova *država* i *nacija* – prije bavi državama nego nacijama.¹⁰ S velikom sigurnošću možemo pretpostaviti da su na početku Hladnog rata relevantni članci Povelje UN-a, kasnije proširene Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima iz 1966., prema kojima “svi narodi imaju pravo na samoodređenje” bili interpretirani kao sredstvo dekolonizacije od europske kolonijalne vladavine.¹¹ U isto vrijeme dok se taj princip koristio kako bi opravdao pravo da se ne bude podvrgnut rasističkoj dominaciji, pozivi na samoodređenje različitih naroda naseljenih u istim ili preklapajućima novostvorenim zemljama proizveli su sukobe, kao što potvrđuju primjeri Ruande, Burundija i mnogi drugi sukobi u Subsaharskoj Africi. Šesti paradoks doktrine nacionalnog samoodređenja proizlazi iz činjenice da je *taj princip priznata norma međunarodnog poretka, ali istovremeno i izvor normativne konfuzije oko toga koji entitet ima pravo tražiti samoodređenje i, posljedično – je li to pravo, ideal, aspiracija ili povlastica?*¹²

Politička groznica koja je pratila proglašenja nezavisnosti država nasljednica Sovjetskog Saveza, Jugoslavije te manje kontroverzne Čehoslovačke iznenadila je međunarodnu zajednicu i pokazala nedostatak jasnog određenja što točno konstituira pravedan zahtjev i koliko su težnje za samoodređenjem destabilizirajuće za regionalnu stabilnost. Iz današnje perspektive, nezavisnost Slovačke, Češke Republike i baltičkih država bila je uglavnom neproblematična. Sukob između novonezavisne Gruzije podržane od Zapada i njenih separatističkih regija Južne Osetije i Abhazije, čije su tvrdnje o samostalnosti bile provokativno priznate od strane Rusije, pokazao je kako se politika velikih sila često odigrava na štetu manjih samoodređujućih etnonacionalnih grupa. Ne postoji rješenje za ova dva separatistička pokreta koji

⁹ Povelja Ujedinjenih naroda i Statut Međunarodnog suda pravde, izdao Ured za javno informiranje, Ujedinjeni narodi, New York, 1994, str. 3.

¹⁰ Connor (1972), str. 333.

¹¹ Michael Freeman (1999), ‘The Right to Self-determination in International Politics: six theories in search of a policy’, str. 356.

¹² Kapitan (2006), str. 3.

ostaju “zamrznuti”. Danas, kada je međunarodna zajednica prespavala pripojenje Krima, vjerojatno svjesna da bi bilo previše očekivati od Rusije da prepusti svoju crnomorsku flotu Europskoj uniji i NATO-u koji joj se sve više približavaju, rat bje-sni u istočnoj Ukrajini. Podjela Ukrajine nije prihvatljiva međunarodnoj zajednici, a vjerojatno ni njenim građanima, čija je politička budućnost u tome da postanu nova fronta obnovljenog sukoba Istok-Zapad.

Međunarodna zajednica ne pruža veliku jasnoću u pogledu odcjepljenja. Ponekad ga podržava, a ponekad se prema njemu odnosi sa sumnjom i strahom te preferira podržati postojeće države. Ovo nije mjesto za analizu događaja koji su pratili priznanje Slovenije i Hrvatske, nakon kojih je uslijedilo i priznanje Bosne i Hercegovine. U strahu od širenja sukoba, priznanju Bosne i Hercegovine slijedio je embargo na oružje, ostavljajući tako međunarodno priznatu državu bez obrane i potvrđujući srpsku poziciju regionalne sile. U sadašnjem kontekstu dovoljno je opaziti da početno obmanjivanje i kontinuirani pregovori sa srpskim vodstvom u pokušaju da se spasi jugoslavenska država nisu bili najsvjetliji¹³ trenuci međunarodne zajednice u pokušajima da uspostavi mir i sigurnost za balkanske narode.

Nakon svega navedenog, vidimo da postoje razlozi za opreznost kad se radi o zahtjevima za nacionalnim samoodređenjem. Povijesno, ne postoji mnogo primjera kao što je Čehoslovačka; većina je deklaracija o nezavisnosti potaknula sukobe i izbjegličke krize, neke s dugoročnim posljedicama. Razlog za to leži u prevelikoj *tenziji između dva temeljna principa sustava nacionalnih država: teritorijalnog integriteta suverene države i liberalno-demokratskog principa doktrine nacionalnog samoodređenja*.¹⁴ Postoje barem tri argumenta zašto doktrina nacionalnog samoodređenja ne može ponuditi rješenje za problem etnonacionalnih grupa koje traže svoju državu. Ako izjednačimo doktrinu nacionalnog samoodređenja s pravima pojedinaca i potrebom da zaštitimo njihova ljudska prava, zahtjev za samoodređenjem bi mogao biti izrečen od strane mnogih etnonacionalnih grupa i manjina čija prava i interese njihova država zanemaruje. Proliferacija novih država vodi stvaranju novih manjina i kontinuiranoj destabilizaciji regija. S obzirom na broj manjina i tendencije država da obezvrjeđuju njihove zahtjeve, rješenje nije u beskrajnim odcjepljenjima, već u konzistentnijem prilagođavanju od strane država i jasnijim standardima zaštite manjina od strane međunarodnih organizacija. Po istome principu, ako nacionalno samoodređenje traži političku moć da zaštiti naciju i njezin identitet u ime socijalne pravde, to sugerira da je nacija država i da je država nacija, a opasnost ove pretpostavke raspravili smo ranije. Implikacija bi bila da su sve nacije po svojoj prirodi pogodne za predstavničku vlast. To možda i jest točno, ali povijest nacionalnih država i njihove mogućnosti da očuvaju mirni međunarodni poredak ne ide u prilog toj tezi.

¹³ Brendan Simms (2002) *The Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*.

¹⁴ Ovaj je odjeljak baziran na Freeman (1999).

Mnoge države duguju svoje postojanje međunarodnim sporazumima i konstelaciji snaga u vremenu nastanka. Gledajući iz perspektive doktrine nacionalnog samoodređenja, nova karta svijeta nakon 1918. nije imala mnogo smisla. Jugoslavija je bila multinacionalna, Čehoslovačka također (bez sudjelovanja Slovačke u pregovorima), granice Poljske nisu određene sve do 1922., države-sljednice Otomanskog Carstva razgraničene su prema interesima velikih sila. Sporazum iz Jalte iz 1945. ponovio je podjelu svijeta prema interesima nekolicine; bio je potreban pad komunizma i novi posthladnoratovski poredak za ponovno oživljavanje nacija, čiji je rast bio usporen sporazumima supersila iz 1918. i 1945. Čim su dobile prostor za rast, došlo je do novog nacionalnog samoodređivanja i odcjepljivanja, kao što je slučaj svaki put kada politička moć postane neefikasna, a ideološki okviri se promijene ili raspadnu. To nas je dovelo do osmog paradoksa: *doktrina nacionalnog samoodređenja mnogo je više međunarodno nego nacionalno pitanje.*

Zaključak

Sto godina nakon početka primjene doktrine nacionalnog samoodređenja nismo mnogo bliži odgovoru na ključna pitanja: koji narodi imaju pravo na nacionalno samoodređenje i kada? Za međunarodnu zajednicu najrazumnije je balansirati između teritorijalnog integriteta država i regionalne stabilnosti s jedne strane i aspiracijama nezadovoljnih nacija kroz diplomaciju, međunarodne sporazume i međunarodne organizacije s druge. To se otprilike i događa, uz neke međunarodne organizacije kao što su Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OEES) i Europska unija, koje pokazuju da je međunarodni pristup međuetničkim odnosima učinkovitiji od nacionalnoga. Ono što vjerojatno nedostaje regionalni je pristup nacionalnom samoodređenju, kojim bi se o sporazumima o međuetničkim odnosima cijele regije koja je zahvaćena nacionalnim samoodređenjem određene države odlučivalo konsenzusom svih grupa prije međunarodnog priznanja.

S jedne strane, nesmanjen uspjeh nacionalnog samoodređenja leži u njegovoj moralnoj dimenziji, dok su s druge strane očekivanja možda previsoka kad je riječ o ostvarivanju mira, pravde i sigurnosti za narode. U tekstu je prikazan velik broj paradoksa, nedosljednosti i kontroverza svojstvenih ovoj doktrini. Oni se odnose na nedostatak jasnoće o primjeni, na selektivnost kojom doktrinu primjenjuje međunarodna zajednica, na nepredvidljivost utjecaja na vlastitu i okolne nacije te na destabilizirajuće i proliferirajuće tendencije do kojih dolazi spajanjem kulturnih razlika s političkom legitimnošću. Ovo nas vodi do posljednjeg paradoksa doktrine nacionalnog samoodređenja – njen uspjeh možda ne bi trebao biti mjereno brojem država koje može proizvesti, već uolikoj mjeri uspijeva postojeće države učiniti sigurnim domom za samodiferencirajuće nacije.

Prevela s engleskoga: Karla Škorjanc

Erika Harris

PARADOX, CONTROVERSY AND NATIONAL
SELF-DETERMINATION

Summary

This article's point of departure is that the national self-determination doctrine remains one of the most paradoxical, contested, but successful doctrines which has largely contributed to the shape of our existing international system of nation-states. It argues that the doctrine which is intended to safeguard peace and human dignity is and always has been at the heart of many conflicts. Starting with the tension between the universality of the national self-determination doctrine and the particularity of the national group whose interests it promotes, the article explores other paradoxes contained within this doctrine. They range from political and legitimacy challenges to the very nation-state it creates, through the violations of human rights contrary to its very meaning, to the fact that national self-determination doctrine, far from being a national issue, is actually an international affair. While not rejecting the doctrine, the paper concludes with the final (ninth) paradox that perhaps the success of this doctrine should not be measured by how many states it can produce, but how it can make the existing states a safe home for more self-differentiating national groups.

Keywords: National Self-Determination, Political Legitimacy, Nation-State, Ethnic Group, Ethnicity

Kontakt: **Erika Harris**, Department of Politics, Roxby Building, University of Liverpool, Liverpool L69 7ZT, UK. E-mail: E.Harris@liverpool.ac.uk